

Трибуна молодого вченого

Ганна Грігорова,
аспірант кафедри
теорії держави і права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 343.224.1

Суб'єктивне протиправне діяння як підстава ювенальної відповідальності

Дослідження у правовому аспекті явища поведінки неповнолітніх, що відхиляється, приводить до необхідності, в першу чергу, конкретизації поняття «правопорушення» та встановлення меж та можливості його використання у ювенальному праві. Складність з'ясування елементів складу правопорушення неповнолітнього потребує вироблення нової дефініції у категорійному апараті ювенального права для характеристики ювенальних деліктних діянь.

Дослідженню природи правопорушення узагальноправовій доктрині присвячені праці В. Кудрявцева, М. Малєїна, О. Гогіна, П. Блажко, Р. Хачатурова, Д. Ліпінського, О. Ширікова, А. Штанька. Набагато менше дослідженим, однак, залишається питання класифікації протиправних діянь неповнолітніх у теорії права. Започатковано розробку даної проблеми у працях Н. Крестовської, зокрема зроблено акцент на необхідності виділення поняття ювенального проступку [1, с. 316], інші дослідження даного питання носять переважно

галузевий характер (зокрема суттєвий внесок у теорію кримінальних правопорушень неповнолітніх зроблено В. Бурдіним).

Метою написання статті стало формування поняття суб'єктивного протиправного діяння як протиправного діяння неповнолітнього з урахуванням особливостей ювенально-правових відносин та детермінантів ювенальної делінквентності.

Причинно-наслідковий поняття «правопорушення» – «відповідальність» вимагає звернення до природи правопорушення у процесі дослідження підстав ювенальної відповідальності.

Багатомікове фактичне ототоження понять «злочин» та «правопорушення» відобразилось у пріоритеті кримінально-правових досліджень даних понять. Багато у чому розмивання меж між даними поняттями сприяла парадигма радянської науки, що обґрунтовувала суспільну небезпечність будь-якого діяння, що порушує правові норми [2, с. 6]. Так, досліджуючи правопорушення не

лише у кримінальному аспекті, але й як явище соціального та правового життя радянські дослідники В. Кудрявцев, М. Малєїн виходили з того, що сам термін «правопорушення» раціонально слід виводити із терміну «злочин», адже останній містить найважливіші характеристики даного явища незалежно від галузевої приналежності [3, с. 191, 4, с. 6-7].

Останні два десятиліття не відзначились масштабними розробками відносно місця поняття «правопорушення» у загальній теорії права. Більшість дослідників досі керуються радянським підходом до правопорушення як, в першу чергу, до «суспільно-небезпечного діяння» чи взагалі обмежуються дослідженням його ознак або складу. Можна стверджувати що на сьогодні загальнотеоретична юриспруденція не сформувала єдиної переконливої концепції правопорушення. Через це сучасні дослідники даної проблеми погоджуються щодо необхідності формування концепту правопорушення, яке б виконувало функціонально-методологічну роль в порівнянні з галузевими дефініціями, та відображало б всі сутнісні ознаки видових правопорушень [5, с. 106].

Незважаючи на відсутність у сучасній теорії права консолідованого визначення правопорушення підхід до нього як до загальнотеоретичного явища було здійснено рядом авторів, зокрема: Р. Хачатуровим, Д. Ліпінським, В. Литвинко, О. Ширіковим, А. Штанько тощо. Не виводячи принципово нового термінопоняття, автори переважно скеровують увагу на дослідження природи правопорушення, що привело до формування ряду концепцій, за якими правопорушення виступає як: 1) підстава юридичної відповідальності; 2) юридичний факт, що може виступати передумовою юридичної відповідальності (підставою юридичної відповідальності воно стає лише у разі прийняття з даного питання відповідного процесуального документу компетентним органом) [6, с. 208]; 3) форма право-

вої поведінки [7, с. 9]; 4) різновид суспільних відносин [8, с. 42]. Фактично, кожна із зазначених концепцій є обґрунтованою та актуальною у рамках проведених досліджень. Наука ювенального права, однак, не може обрати жодну із них як базову, а лише використати певні напрацювання у руслі вивчення природи ювенального деліктного діяння.

Неможливість слідування жодній із наведених концепцій правопорушення зумовлена не лише особливістю суб'єкта ювенальних охоронних відносин, а й, у певних випадках, дефектністю складу ювенального деліктного діяння, що унеможлиблює віднесення його до правопорушення. Так, за умови вчинення неповнолітнім діяння, передбаченого будь-якою забороняючою нормою, якій в свою чергу, відповідає певна норма-санкція, буде мати місце вчинення правопорушення спеціальним суб'єктом (неповнолітнім). Однак, практично, поза межами теоретико-правового дослідження та нормативної регламентації залишається питання кваліфікації діянь неповнолітніх, які передбачено забороняючою нормою матеріального права, проте не «споряджено» відповідною санкцією. Л. Фортова та О. Овчинніков, досліджуючи дане явище як граничне до протиправного (лімінальна поведінка), відзначають його негативний характер, проте наголошують на тому, що воно лише може передувати правопорушенню, проте не є таким [9].

Визнаючи нерозривний зв'язок відповідальності із санкцією, вважаємо, що винесення дій віднесених до лімінальної поведінки за межі правового регулювання зумовлено відсутністю системного підходу до нормативної регламентації ювенальних деліктних відносин, а саме - відсутності специфічних ювенально-правових санкцій. Так, ст. 13 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [10] та, зазвичай, статутами загальноосвітніх шкіл

передбачена заборона паління у громадських місцях (зокрема, на території шкіл). Однак, єдиною санкцією за порушення даної норми є застосування попередження або штрафу передбаченого ст. 175-1 КпАП України [11]; така санкція застосовується лише до особи, якій на момент вчинення правопорушення виповнилось шістнадцять років (що у середньому, на три роки старше віку, з якого починають палити школярі). Отже, враховуючи вищенаведені положення та положення ст. 184 КпАП України [11] у разі вчинення неповнолітнім віком до шістнадцяти років вказаного правопорушення адміністративний штраф накладається на батьків неповнолітнього, сам же він жодних заходів відповідальності не зазнає.

Д. Бахрах виділяє нерозривну триаду підстав виникнення юридичної відповідальності: нормативна – фактична – процесуальна [12, с. 230-233], яка, зазвичай, відображена у правовому механізмі реалізації відповідальності. Дефектність урегулювання досліджуваного явища полягає у відсутності процесуальних підстав притягнення неповнолітнього до відповідальності через що фактично, суб'єкт правозастосування знаходиться у ситуації, коли протиправне діяння неповнолітнього не може бути віднесене до правопорушення через відсутність у такому діянні всіх його ознак (зазвичай суб'єкта) або через неврегульованість певного протиправного діяння на процесуальному рівні (відсутність належної санкції), та як результат – воно залишається без реагування взагалі.

Неможливість вивчення досліджуваного явища у межах концепції правопорушення вимагає пошуку нової категорії для його конкретизації.

Західні дослідники ювенального права протиправні діяння неповнолітніх визначають термінами “juvenile-offense” («ювенальний проступок») або “juvenilestatusoffense” («ювенальний статусний проступок») [13, с. 711]. Фактично, під дані визначен-

ня підпадає все коло діянь від шкільних прогулів до правопорушень, підсудних ювенальним судам. Підтримуючи позицію щодо необхідності дослідження правопорушуваних діянь неповнолітніх у широкому розумінні (не лише у межах судового та адміністративного механізму відповідальності) вважаємо застосування терміну «проступок» у контексті досліджуваного явища некоректним, адже національна законотворча традиція, звикла визначати проступок, як правопорушення, що за ступенем шкідливості є меншим за злочин.

Одним із основних постулатів ювенального права є скерування найбільшої уваги на суб'єкта ювенальних правовідносин – неповнолітнього. Російські дослідниці Ю. Гольцева та О. Селіванова вивчаючи квазіюридичні заходи відповідальності неповнолітніх засуджених до умовного позбавлення волі, розробили поняття «суб'єктивно правова відповідальність», як форма відповідальності що базується на особистісних якостях неповнолітнього [14, с. 104]. Критично ставлячись до позиції авторок щодо включення до структури відповідальності правомірної поведінки, слід погодитись із твердженням про необхідність «поміщення» особи неповнолітнього у центр ювенальних деліктних відносин.

Відмовляючись від термінів «правопорушення» та «проступок» у поняттєво-категорійному апараті ювенального права, автором пропонується застосовувати дефініцію «суб'єктивне протиправне діяння», як «до-правопорушуване» діяння неповнолітнього, якому притаманні наступні ознаки:

Дефектний склад діяння відносно структури правопорушення. Класична структура елементів правопорушення «об'єкт – суб'єкт – об'єктивна сторона – суб'єктивна сторона», зазвичай не характерна для ювенальних деліктних діянь. Вище автором описувався найбільш розповсюджений дефект таких правовідносин – дефект суб'єкта, який передба-

чає вчинення неповнолітнім забороненого діяння, за яке він через недосягнення певного віку не несе відповідальності.

Правопорушувальний характер діяння із відсутністю відповідної «класичної» норми-санкції. Таке діяння може виражатися не лише в порушенні забороняючої норми, а й, наприклад, в ухиленні від виконання норми-обов'язку. Так, Законом України «Про загальну середню освіту» та положеннями ст. 53 Конституції України передбачено обов'язок кожного щодо отримання загальної середньої освіти, покладаючи, при цьому, відповідальність за забезпечення цих на батьків або осіб, які їх замінюють. Однак, за умови свідомого ухилення неповнолітнього від отримання освіти чинне законодавство, не передбачаючи жодних санкцій, негласно презюмує неспроможність неповнолітнього нести відповідальність за деякі із власних дій. Проте, відсутність санкції у даному випадку не свідчить про правомірність діяння, а лише – про прогалини у позитивному праві.

Шкідливість діяння. Така ознака, на думку автора, має замінити ознаку «суспільної небезпечності діяння», через призму якої, переважна кількість дослідників досі характеризують правопорушення, визнавши її неконкретність та невідповідність сучасним уявленням про пріоритети у системі правоохоронюваних інтересів. Сучасна наука має визнати неактуальною започатковану радянськими науковцями теорію щодо суспільної небезпечності будь-якого протиправного діяння як такого, що заподіює шкоду не тільки конкретним суб'єктивним правам чи охоронюваним законом інтересам, а й посягає на сформований в суспільстві правопорядок, опосередкованим шляхом зачіпаючи суспільні інтереси [15, с. 68]. Автор частково погоджується із позицією А. Іванчина про те, що, поняття суспільна небезпека недостатньо точно відображає природу правопорушеного діяння та вбачає

можливим його заміну на поняття «шкідливість» (однак, всупереч логіці, автор відзначає недоцільність такої заміни, враховуючи існуючу традицію юридичної техніки) [15, с. 68-69].

Заподіяна шкода або загроза її нанесення (шкода може бути нанесена як третім особам, так і власне інтересам неповнолітнього) має стати визначальним фактором для притягнення неповнолітнього для відповідальності. Так, відсутність шкідливості діяння зведе відповідальність до формули «покарання заради покарання» та порушить одним із провідних принципів ювенальної відповідальності – усвідомлення неповнолітнім відповідальності за власні діяння.

Вчинення діяння деліктоздатним неповнолітнім суб'єктом. Вимога деліктоздатності суб'єкта, спрямована на виключення можливості застосування суто ювенальних санкцій (які окрім каральних включають і виховні заходи) до третіх осіб, на яких відповідно до закону покладено відповідальність за діяння не деліктоздатної дитини.

Усвідомлення протиправності діяння. Явище ювенальної делінквентності, на відміну від загальносоціальної правопорушувальності, набагато сильніше зумовлено об'єктивними факторами соціальної дійсності, що впливають на неповнолітнього незалежно від його волі або усвідомлення. Безперечно, неможливо критично стверджувати, що визначення правопорушення має бути сформовано, виходячи із його передумов, проте їх дослідження у контексті даного явища є необхідним. За умови низького рівня правової культури соціального середовища зростання неповнолітнього та/або низького рівня правової освіти (а іноді її повної відсутності) протиправна поведінка може сприйматися неповнолітнім як соціально допустима. Правопорушувальність у такому випадку зумовлена не правовим нігілізмом, який передбачає свідоме відторгнення норм правомірної поведінки, а правовим невіглаством –

дефіцитом знань щодо правомірності певних форм поведінки.

Критерій усвідомлення протиправності власних дій неповнолітнього, на думку автора, потребує нормативного врегулювання. Чинне законодавство виключає караність діяння лише у разі неусвідомлення неповнолітнім своїх дій у результаті психічного чи емоційного відхилення, проте поза межами регулювання залишається вчинення ним протиправного діяння, у стані хибної оцінки його допустимості. Автор погоджується із запропонованою В. Бурдіним ідеєю щодо доповнення Кримінального кодексу України положенням про спростовність презумпції знання закону щодо неповнолітніх [16, с. 6]. Усвідомлення неповнолітнім правових норм, та відповідно, протиправності здійснюваного діяння, ускладнюється абстрактним характером нормативно-правової матерії та недоліками юридичної техніки законодавця, що презюмує вивчення нормативно-правового матеріалу, передусім, професійними юристами. Можливість осмислення правових норм неповнолітнім також залежить від ступеню його психо-емоційного розвитку. Так, автор погоджується із законодавчою пропозицією В. Олійника щодо доповнення кримінального законодавства поняттям «неповнолітній із відсталістю у психічному розвитку, яке не пов'язано з психічними розладами (захворюваннями)» [17], як таким що звертає увагу на реальну відповідність емоційної зрілості неповнолітнього характеру вчиненого діяння та можливості усвідомлення наслідків такого діяння при обранні міри відповідальності.

Застосування спеціальних ювенально-правових заходів реагування. Визначальним пріоритетом таких заходів є відмова від каральної спрямованості на користь виховної та ресоціалізуючої із використанням методики «кейс-менеджменту» (метод безперервного індивідуального супроводу неповнолітнього правопорушника) [18, с. 166]. У системі осві-

ти такі функції покладаються на шкільного тьютора, що здійснює індивідуальний супровід навчального процесу неповнолітнього із урахуванням його індивідуальних психо-емоційних особливостей.

Ювенальним санкціям, враховуючи «до-правопорушуваний» характер діяння, характерний мінімальний ступінь втручання правоохоронних органів держави у порядок їх застосування, через що вони набувають менш формалізованого прояву: обов'язок учня звітувати про відвідуваність ним занять та свої академічні успіхи, у разі встановлення факту шкільних прогулів; обов'язок неповнолітнього пройти курс реабілітації від наркотичної, алкогольної, тютюнової або іншої залежності, курс боротьби із нерегульованою агресією тощо.

Запропонована автором концепція носить проектно-перспективний характер. Тому у разі введення терміну *суб'єктивне протиправне діяння* у теорію і практику регулювання ювенальних відносин пропонуємо визначати його як усвідомлене шкідливе протиправне діяння деліктоздатного неповнолітнього суб'єкта, яке передбачено забороняючою нормою матеріального права, проте не врегульовано відповідною нормою санкцією та передбачає застосування спеціальних ювенально-правових заходів реагування.

Необхідність теоретичного та нормативного урегулювання особливостей реалізації неповнолітнім матеріальних та процесуальних прав постає актуальною у контексті взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань. Формування теоретичного та нормативного концепту суб'єктивного протиправного діяння неповнолітнього як підстави ювенальної відповідальності, здатне вирішити питання невизначеності правового статусу неповнолітнього у процесі притягнення його до відповідальності, адже, на сьогодні, фактично, протиправні діяння неповнолітніх вік яких не досяг граничного віку адмі-

ністративної або кримінальної відповідальності, залишаються поза сферою правового втручання.

Список використаних джерел

1. *Крестовська Н. М.* Ювенальне право України : генезис та сучасний стан: дис. на здобуття наук. ступ. доктора юрид. наук : 12.00.01 / Крестовська Наталя Миколаївна. – О., 2008. – 468 с.
2. *Блажко П. К.* Совокупность правонарушений по советскому праву/ П. К. Блажко. – Изд-во. Казанск. ун-та, 1988. – 97с.
3. *Кудрявцев В. Н.* Правовое поведение: норма и патология/ В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1982. – 288 с.
4. *Малеин Н. С.* Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малеин. – М.: Юрид. лит., 1985. – 192 с.
5. *Литвинко В. А.* Содержание категории «правонарушение» и ее объективное выражение в постмодерном обществе/ В. А. Литвинко // Весник БДУ. Серія 3. Право. – 2007. - № 3. – С. 102-106.
6. *Липинский Д. А.* Правонарушение как фактическое основание юридической ответственности. / Д. А. Липинский // Право и политика. - 2013. - № 2. - С. 208-217
7. *Штанько А. О.* Правопорушення як вид правової поведінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / А. О. Штанько. Київ. нац. ун-т внутрішніх справ. - К., 2009. - 19 с.
8. *Самбор М. А.* Правопорушення та проступок: до питання співвідношення понять в умовах розвитку законодавства про адміністративні та кримінальні правопорушення/ М. А. Самбор // Юридична наука. – 2013. - № 8. – С. 39-48.
9. *Фортова Л. К.* Лиминальное поведение – разновидность правового поведения несовершеннолетних / Л. К. Фортова, О. М. Овчинников // Молодой ученый. – 2014. – № 21. – С. 544-548. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.moluch.ru/archive/80/14261/>.
10. *Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України 22.09.2005 № 2899-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 565.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2899-15>
11. *Кодекс про адміністративні правопорушення України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – додаток № 51. – Ст. 1122.* [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
12. *Бахрах Д. Н.* Административное право России/ Д. Н. Бахрах. – М.: Издат. НОРМА., 2000. – 640 с.
13. *Bala N., Anand S.* Youth criminal justice law/ second edition. Irwin Law Inc., 2009. – 755 p.
14. *Гольцева Ю.* Развитие субъективной правовой ответственности условноосужденных несовершеннолетних/ Ю. Гольцева, О. Селиванова // Вестник Тюменского государственного университета. – 2013. – № 9. – с. 103-113.
15. *Коробов А. Е.* Правонарушение как основание юридической ответственности / А. Е. Коробов, Е. Б. Хохлов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2009. – № 3. – С. 62-75.
16. *Бурдін В. М.* Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В. М. Бурдін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. - 19 с.

17. *Проект* Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб, які відстають у психічному розвитку, що не пов'язано з психічними захворюваннями, а також щодо питань віку з якого настає кримінальна відповідальність)» Електронний ресурс] - Режим доступу:http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JG1JTXAA.html

18. *Юрченко Л. В.* Теоретические основы восстановительного правосудия. Методика «кейс-менеджмента» / Л. В. Юрченко // Вестник ОГУ. — 2010. — № 3. — С. 164-168

Григорова Г. Л. Суб'єктивне протиправне діяння як підстава ювенальної відповідальності

Стаття присвячена відмежуванню поняття «правопорушення» від поняття «суб'єктивне протиправне діяння» у теорії права, виділенню специфічних ознак останнього у ювенально-правових деліктних відносинах. Суб'єктивне протиправне діяння пропонується розглядати як протиправне діяння неповнолітнього із дефектним складом, що і обумовлює специфіку його регулювання.

Ключові слова: правопорушення, суб'єктивне протиправне діяння, юридична відповідальність, неповнолітній, лімінальна поведінка, усвідомлення права, правове невігластво.

Григорова А. Л. Субъективное противоправное деяние как основание ювенальной ответственности

Статья посвящена разграничению понятий «правонарушение» и «субъективное противоправное деяние» в теории права, выделению специфических черт последнего в ювенальных деликтных правоотношениях. Субъективное противоправное деяние предлагается понижать как противоправное деяние несовершеннолетнего с дефектным составом, что и обуславливает специфику его регулирования.

Ключевые слова: правонарушение, субъективное противоправное деяние, юридическая ответственность, несовершеннолетний, лиминальное поведение, осознание права, правовое невежество.

Grigороva A. Subjective unlawful deed as cause of juvenile responsibility

The article is devoted to demarcate definitions “offense” and “subjective unlawful deed” in the theory of law, extracting specifics features of the last one in the juvenile delictual relations. Subjective unlawful deed is offering to understand as illegal deed of an adolescent with defective composition, which determines its specific regulation.

Key words: offense, subjective unlawful deed, juridical responsibility, adolescent, liminal behavior, perception of law, legal ignorance.